

Petar Puhmajer
Bernarda Ratančić

Banski dvori – gradnja, obnove, naručitelji

Petar Puhmajer
Hrvatski restauratorski zavod
Odsjek za konzervatorsku dokumentaciju
nepokretne baštine
ppuhmajer@h-r-z.hr

Bernarda Ratančić
Hrvatski restauratorski zavod
Odsjek za konzervatorsku dokumentaciju
nepokretne baštine
bratancic@h-r-z.hr

Pregledni rad/Scientific review
Primljen/ Received: 2. 11. 2019.

UDK: 725.1:328(497.5 Zagreb)
DOI: <http://dx.doi.org/10.17018/portal.2019.6>

SAŽETAK: Banski dvori izvorno su podrazumijevali građevinu na južnom dijelu zapadne strane Trga sv. Marka u Zagrebu. Na njezinu se mjestu u 17. stoljeću nalazila kuća Petra Zrinskog, koju je nakon 1766. znatno dogradio grof Petar Troilo Sermage, uspostavivši reprezentativnu baroknu palaču. Daljnje obnove uslijedile su početkom 19. stoljeća, kad je palača uređena za bana Ignjata Gyulaya, čime je poprimila današnji izgled i naziv Banski dvori. Pripojenjem susjedne, sjeverne palače Rauch, za bana Franje Vlašića (1832. – 1836.), sklop je dvostruko povećan te je od tada u jedinstvenoj funkciji stalnog sjedišta banske vlasti. U vrijeme bana Ivana Mažuranića izvodi se veća obnova s dogradnjom sjeverozapadnog dijela za Vladine urede i uređenjem banskog stana u južnom dijelu 1875. – 1882., a sklop se adaptira i u više navrata tijekom 20. stoljeća. Građevinski slojevito zdanje doživjelo je najveće promjene upravo u vrijeme nekih istaknutih protagonista političkoga života Hrvatske, te je stoga prilikom svih zahvata i modernizacije zadržalo svoj reprezentativni karakter.

KLJUČNE RIJEČI: arhitektura, Zagreb, Banski dvori, 17. stoljeće, 18. stoljeće, 19. stoljeće, barokna arhitektura, arhitektura klasicizma, građevni razvoj

Arhitektonski sklop Banskih dvora u više je navrata bio predmetom povijesnih istraživanja. Njima je definiran slijed i okolnosti nastanka građevine te identitet i sudbina njezinih vlasnika i korisnika. Još je davne 1915. Rudolf Horvat napisao prvu povijesnu kronologiju zgrade, koncentrirajući se na povijest sjedišta banske vlasti, biografske podatke o banovima, kao i na politička događanja u njihova doba.¹ Detaljne podatke o izgradnji i sudbini prvotne kuće iznio je Franjo Buntak 1957. i 1960. godine,² rasvijetlivši faze današnjega sklopa iz 17. i 18. stoljeća. Dopunila ih je Lelja Dobronić novim podacima o graditelju Eytheru i obnovi početkom 19. stoljeća u vrijeme bana Gyulaya³ te novoootkrivenom vedutom s prikazom Markova trga iz 1783.,⁴ gdje se na današnjem mjestu vidi reprezentativna Sermageova palača. Lelja

Dobronić donosi i sažet pregled dotad poznatih podataka u svojoj topografiji zagrebačkoga Gornjeg grada iz 1988. godine.⁵ U novije vrijeme zgradom se bavio Mladen Perušić, koji je u članku iz 2012. nastojao identificirati građevne slojeve na temelju arhivskih izvora i malobrojnih konzervatorskih nalaza, a nakon njega i Viki Jakaša Borić koja je donijela interpretaciju stilskih značajki zgrade.⁶ Obnove Banskih dvora u drugoj polovici 20. stoljeća nisu uvijek pratila odgovarajuća konzervatorska i arheološka istraživanja, kojima bi se dodatno identificirale građevinske strukture te potvrdili izneseni arhivski podaci. Razlog tome je činjenica da su prostori kontinuirano u funkciji pa nije bilo ni moguće provesti cjelovita istraživanja, nego su ona rađena povremeno na pojedinačnim dijelovima, i to većinom u posljednjih tridesetak godina.⁷ Stoga je ovaj

1. Banski dvori, glavno (istočno) pročelje prema Markovu trgu (fototeka HRZ-a, snimio. J. Kliska, 2019.)
Banski Dvori, main (east) façade facing St. Mark's Square (Croatian Conservation Institute Photo Archive; J. Kliska, 2019)

članak, potaknut istraživanjima jednog takvog segmenta *in situ*, nastao u namjeri da se na jednom mjestu objedine sva dosadašnja saznanja o prostornim i oblikovnim promjenama ove znamenite građevine.

Banske dvore danas čini sklop od dvije palače, svake s četiri krila, koja su postupno sagrađena tijekom 18. i 19. stoljeća. Južna je palača (sl. 1) podignuta za obitelj Sermage u 18. stoljeću, na mjestu starije kuće, ali je naknadno povećana te je u njoj 1808. uspostavljeno sjedište bana, dok će sjeverna, nekadašnja palača Rauch, biti pripojena tek 1839. godine te će se od tada obje nazivati jednim imenom – Banski dvori. U ovom članku razmatramo ponajprije povijest južne palače (sl. 2 a, b), premda se od vremena nakon spajanja dviju građevina, arhivski podaci katkad odnose na cijeli sklop pa se mjestimično referiram i na sjevernu palaču.

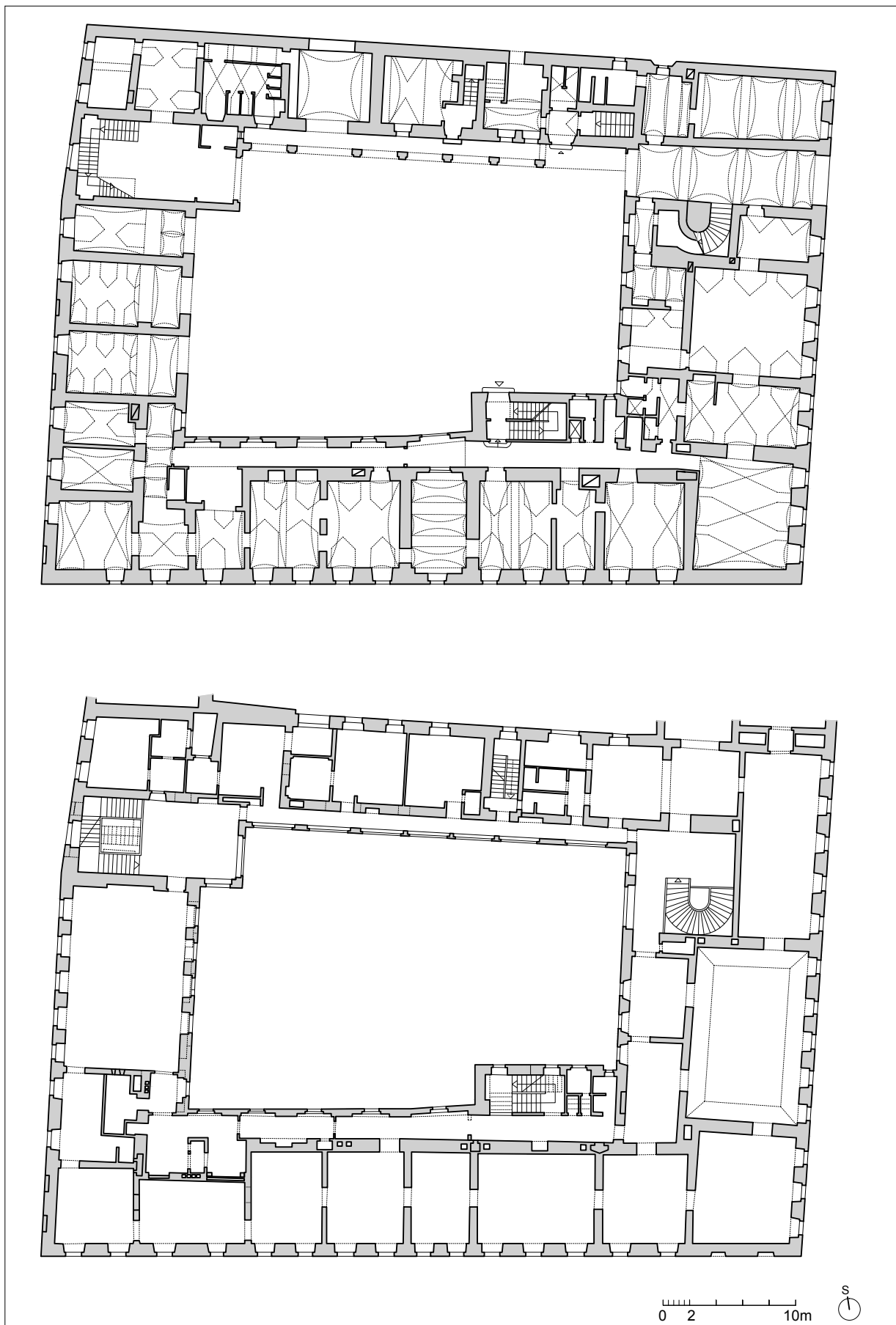
Hospital, crkva sv. Uršule i građanske kuće

Palače zapremaju građevinski blok omeđen Trgom sv. Marka s istoka, Freudenreichovom (nekad Kazališnom) ulicom s juga, Matoševom (nekad Kapucinskom) ulicom sa zapada te Ulicom Tituša Brezovačkog sa sjevera (nekad Markova ulica). Taj je blok zabilježen u današnjem formatu još na najranijim prikazima Zagreba u 16. stoljeću,⁸ a pretpostavlja se da nije bitno mijenjao format još od 14. stoljeća.⁹

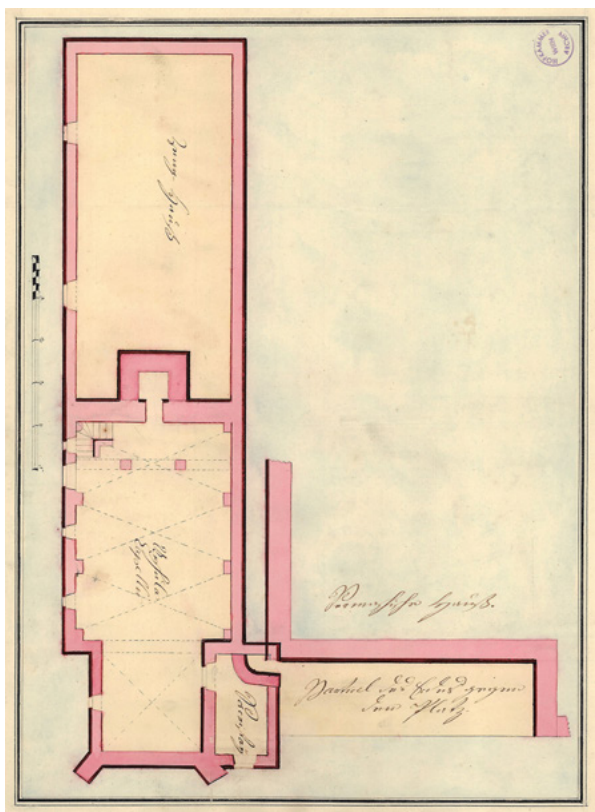
Iako nisu poznati izgled i raspodjela parcela unutar bloka u najranijem razdoblju, popis stanovništva iz 1368.

otkriva da se u njemu nalaze kuće suca, notara, svećenika, izrađivača mačeva, krojača, mesara i drugih građana.¹⁰ Arhivski dokumenti iz 15. stoljeća nude nešto više podataka o parcelaciji i građevinama. U jugoistočnom uglu bloka je između 1368. i 1384. godine podignut gradski hospital s crkvicom Blažene Djevice Marije. Kuće zapadno od hospitala su sredinom 15. stoljeća posjedovale Barbara Vrećarić i Margareta, žena Achacia, dok su kuće sjeverno od crkve, dakle na zapadnom rubu Markova trga, pripadale postolarima Nikoli i Antoniju te notararu Matiji.¹¹ Vlasnici tih parcela početkom 17. stoljeća bili su Ivan Mesarić, građanin Ptiček i gradski sudac Krušelj.¹² Zgrada hospitala je bila pregrađena i proširena između 1439. i 1444. godine,¹³ a nakon izgradnje novog hospitala u Dugoj ulici (današnja Radićeva), zidanica na Markovom trgu najprije je pretvorena u oružanu, a kasnije u skladište žita.¹⁴

Hospitalna crkvice dobila je novi titular sv. Uršule,¹⁵ a o njezinom izgledu potkraj 17. i početkom 18. stoljeća doznajemo iz kanonskih vizitacija. Bila je jednobrodna, s kvadratnim svetištem, ulazom na južnom zidu i pokrivena crijepom.¹⁶ Unutrašnjost je bila svođena, osvijetljena četirima prozorima te popločana opekama. U njoj su bila tri oltara: glavni s palom Bogorodice s Djetetom, postavljen 1695., te dva u brodu posvećena sv. Blažu i sv. Florijanu.¹⁷ Tijekom prve polovice 18. stoljeća više puta je obnovljena. U zapadnom dijelu broda podignuto je pjevalište s orguljama, oslonjeno na dva stupa (1729.), uz svetište sa sjeverne strane dograđena je sakristija (1741.), a pred zapadnim pročeljem zvonik (1750.).¹⁸ Ovakav izgled crkve

2. Banski dvori, tlocrt prizemlja i prvog kata, stanje prema dokumentaciji iz sredine 20. st. (arhiva HRZ-a)
Banski Dvori, plan of ground and first floors, drawing based on mid-20th-century documentation (Croatian Conservation Institute Archive)

3. Tlocrt oružane i crkve sv. Uršule, 1770. (Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Beč)
Armoury and St. Ursula's chapel, floor plan, 1770
(Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Vienna)

potvrđuje i nacrt iz 1770. godine (sl. 3),¹⁹ gdje se vidi da je bila položena u smjeru istok-zapad, sa širim pravokutnim brodom i užim svetištem. Sa zapada se nastavljala oružana, u čijem je volumenu i manji četvrtasti zvonik, priljubljen uz zapadni zid broda. Sakristija se nalazila uz sjevernu stranu svetišta, a na nacrtu je vidljiv i razmak između crkve i susjedne kuće širine "od jedva dva pedlja".²⁰ Ulazi u crkvu i oružanu bili su iz Freudenreichove ulice, a manji i kroz sakristiju sa strane Markova trga. U izvještaju komisije na čelu s gradskim sucem Josipom Hochnemerom 1770. godine²¹ stoji da je crkva dosta stara i zapuštena, da ima problema s vlagom te da se nalazi na „nepovoljnom položaju unutar grada“. Naime, teren oko nje bio je snižen, što je otežavalo pristup u crkvu pa je moguće da su time bili potkopani njezini temelji. Sanitarni problem stvarale su i kripte. Zbog svega navedenoga, prijedlog komisije bio je da se kapela desakralizira i stavi izvan upotrebe, što je i učinjeno 1784. godine.

Kuća Petra Zrinskog u 17. stoljeću

Iako je spomenuto da je crkva sv. Uršule bila oštećena u požaru 1674. godine, moguće da je gorjela još i prije, točnije 1645. godine. Te godine Gradec je zahvatio veliki požar koji je uništio mnogo građevina pa je moguće da su tada nestale i kuće sjeverno od crkvice, čiji su vlasnici

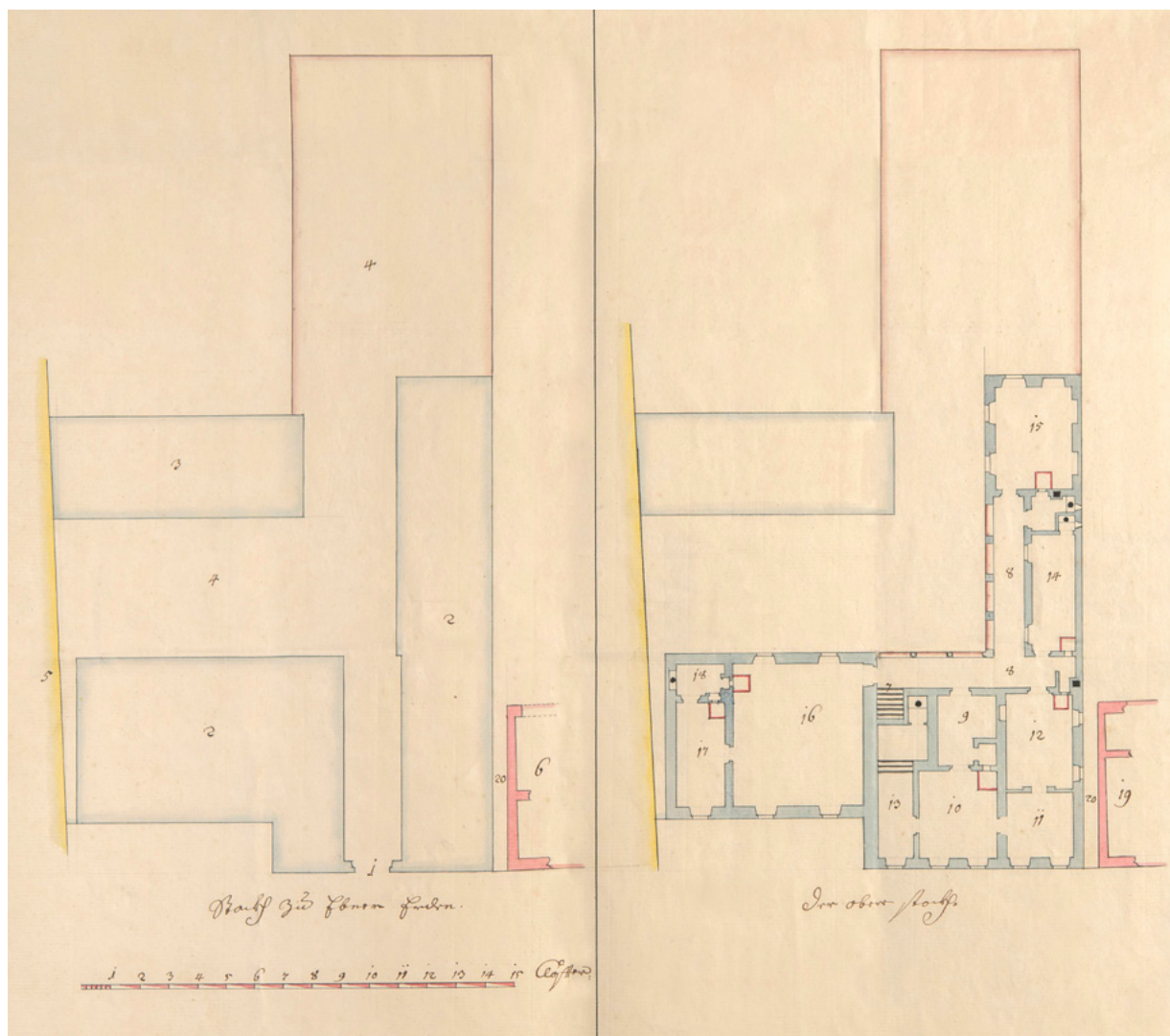
bili poznati početkom 17. stoljeća. Petnaest godina poslije, zidanu kuću sjeverno od crkve posjedovao je podžupan Zagrebačke županije Ivan Pucz. On ju je 1661. prodao grofu Petru Zrinskom, hrvatskom banu od 1665. do 1670., i njegovoj ženi Katarini Frankopan.²² Petrovo zemljište protezalo se od kuće na trgu sve do Matoševe ulice. S južne strane je graničilo s crkvicom sv. Uršule, nekadašnjim hospitalom, a sada skladištem, i nizom manjih kuća, a sa sjeverne strane s kućom i zemljištem Nikole Erdödyja. Tim trima građevinama (Uršulinom crkvom te kućama Zrinski i Erdödy) bila je, dakle, definirana zapadna strana Markova trga.

Prema Buntaku, Petrova je kuća bila jednokatnica s podrumom, u cijelosti ili bar djelomično zidana, s pročeljem prema Markovu trgu, dugačkim 23 metra, pri čemu je južna polovica pročelja bila uvučena oko tri metra u odnosu na sjevernu.²³ Perušić identificira prostornu organizaciju te kuće koja je u prizemlju imala dvije sobe i dvije kuhinje sa spremištem, a na katu središnji salon („palaču“) i četiri sobe.²⁴ Na nacrtu Matije Leonharta iz sredine 18. stoljeća (sl. 4) središnji kvadratni volumen kuće ukazuje upravo na takvu organizaciju. U prizemlju se u središnjoj osi vidi veža, a iznad nje na katu veća prostorija, podijeljena na dva dijela (jedan je blagovaonica, a drugi predsoblje), dok su sa svake strane po dvije prostorije. Riječ je o uobičajenoj prostornoj shemi gradske kuće 17. stoljeća, u kojoj se uz središnju komunikaciju (u prizemlju veža, a na katu salon) s obje strane nižu prostorije.²⁵ Ipak, na središnji se kvadratni volumen nastavljaju bočna izdužena krila koja su postojala u doba Petra Zrinskog, jer se spominje da je Petrova kuća imala uvučen dio prema Markovu trgu. Stoga su najkasnije u njegovo doba morali biti nadograđeni južni dio glavnog krila i sjeverno krilo, dok je prvotni kvadratni volumen mogao biti podignut ranije, možda u doba bivšeg vlasnika – Ivana Pucza. Prema prostornim obilježjima, čini se da je kuća Petra Zrinskog bila reprezentativni primjer stambene arhitekture Gradeca u 17. stoljeću.

Palača Čikulini-Sermage

Nakon uhićenja Petra Zrinskog, kuća je, kao i svi drugi posjedi, bila oduzeta obitelji i stavljena pod upravu Dvorske komore.²⁶ Barun Franjo Čikulini tražio je da mu se iz konfiscirane obiteljske imovine isplati dug Zrinskih od 75.000 forinti. Iako je kralj Leopold odmah 1670. godine potpisao odluku da Čikuliniju pripadnu Medvedgrad, Šestine i kuća u Zagrebu, konačna potvrda vlasništva stigla je tek 1685. godine. Kuća u vlasništvu Komore nije bila dobro održavana jer se još 1687. spominje da je oštećena i zapuštena.²⁷

Ubrzo nakon smrti Franje Čikulinja, kuću je naslijedio njegov sin Stjepan. On ju je vjerojatno obnovio u nekoj

4. Nacrt prizemlja i prvog kata kuće Sermage na Markovu trgu, detalj nacrt Matije Leonharta iz oko 1748. (Hrvatski državni arhiv) Sermage house on St. Mark's Square, ground and first floor, detail of plan by Matija Leonhart, c. 1748 (Croatian State Archives)

mjeri jer ju je, ugovorom od 6. veljače 1687. godine, dao u najam grofu Ivanu Draškoviću Trakošćanskom i njegovoj ženi Mariji Magdaleni Nadasdy.²⁸ Ivan Drašković umro je 1693./1694. te je njegova udovica, zbog dugova, založila kuću kod protonotara Jurja Plemića za 2300 forinti. Međutim, kako Draškovići nisu bili isplatili dug najma stvarnom vlasniku, Stjepanu Čikuliniju, poništena su oba ugovora o najmu – i onaj između Čikulinija i Draškovića, i onaj između grofice Nadasdy i Plemića. Stoga Juraj Plemić početkom 1703. godine, izravno sa Stjepanovim nasljednikom Ivanom Franjom Čikulinijem, sklapa ugovor o najmu kuće za 2300 forinti. Pri potpisivanju toga ugovora zabilježeno je da su kući potrebni određeni popravci zbog oslabljenih zidova i oštećenog krova, no ostaje nepoznato je li Plemić poduzeo kakve zahvate. Ivan Franjo Čikulini ponovno je u posjedu kuće 1715. godine te je zadržava do smrti, 1746. godine. S obzirom na to da nije imao djece, naslijedila ga je rođakinja Julijana Sermage, rođena Moscon.²⁹

Spomenuti nacrt s legendom (pohranjen u Hrvatskom državnom arhivu), koji je izradio oko 1748. zagrebački graditelj Matija Leonhart (sl. 4),³⁰ pokazuje kako je kuća izgledala u doba grofice Sermage. Kuća je zauzimala prostor između kapele sv. Uršule na jugu, odijeljenog zidom (5 – *St. Urschula Kirchen mauer*), i palače podbana Raucha na sjeveru (6 – *das vice banische hauß* i 9 – *das vice Banische haus oder mauer, mit welcher der gnädigsten frauen Sermagin bede Fenster verbauth worden*),³¹ a od obje je bila odvojena propisanim razmakom od 80 cm, kao mjerom za sprečavanje širenja požara (20 – *offenheit zwischen beden Heisern*).³² Dvorište L-oblika (4 – *die Höff*) protezalo se sve do Matoševe ulice, a u njemu se nalazila velika kuhinja sa stanom za kuhara (3 – *die grosse Kuchl mit Kochenzimmer*). Grofičina je kuća bila dvokrilna jednokatnica s podrumom. Sjeverno dvorišno krilo bilo je usko i dugačko, trijemovima rastvoreno prema dvorištu, a istočno prema Markovu trgu sastojalo se od većeg sjevernog (gotovo kvadratnog volumena), uz regulacijsku liniju trga, te manjeg

5. Sermageova palača i kapela sv. Uršule na Markovu trgu, detalj crteža s prikazom ustoličenja podbana Franje Szechenya, 1783. (LELJA DOBRONIĆ, 1992., 71; izvornik u ÖSK)
Sermage palace and St. Ursula's Chapel, detail of drawing depicting installation of *podban* Ferenc Szecheny, 1783 (LELJA DOBRONIĆ, 1992, 71; original in ÖSK)

6. Banski dvori na slici Josepha Strohbergera iz 1846. godine (Muzej grada Zagreba)
Banski Dvori in a painting by Joseph Strohberger, 1846 (Zagreb City Museum)

južnog, uvučenog u parcelu za oko tri metra. Prizemlje je prikazano tek shematski i opisano pojmom „donja strana kuće“ (2 – *die unteren Wohnungsblättern*), ali je jasan položaj ulazne veže (1 – *das Haus thor oder Einfahrt*). Glavnim stubištem (7 – *die haubtstiegen*) dolazi se na kat u „gornji hodnik“ (8 – *der obergang*) koji kontinuirano prolazi kroz glavno i bočno krilo. Središnjem dijelu pripada predsoblje (9 – *ein Fohrsall*) i „obična blagovaonica“ (10 – *ein ordinari dafl Zimmer*) okrenuta prema Markovu trgu. Na njih se sa sjevera nastavlja kabinet (11 – *das Cabinet*), koji također gleda prema trgu, i „spavaća soba milostive gospođe kojoj su oba prozora zagrađena zidom podbanove kuće“ (12 – *der gnädigen Frauen schlaffen Zimmer, allwo bede fenster durch die vice banische mauer verbaut seindt*). S južne je pak „pokrajnja sobica“ (13 – *ein neben Kammer*) uz koju je vidljiva manja prostorija sa zahodom. Prema jugu, u užem dijelu kuće, nalazi se „velika nedovršena blagovaonica“ (16 – *das grosse unausbaute dafl Zimmer*), ujedno i najveća prostorija, s dva prozora prema Markovu trgu i dva prema dvorištu, a uz nju kabinet (17 – *ein Cabinet*) i mala kuhinja (18 – *ein kleines Kicherl*). U sjevernom su krilu kuće „duga soba uz hodnik“ (14 – *das lange Zimmer von Gang*), uz nju jedna neoznačena prostorija i na kraju „stražnja velika soba“ (15 – *das hintere grosse Zimmer*) s nekoliko prozora, od kojih su neki zazidani.³³ U pojedinim sobama vidljive su peći označene kvadratićima, a ložilo se u manjim izbama koje se nazivaju „kuhinjama“. Čini se da je to bio uobičajen naziv za pomoćnu izbu za loženje, s obzirom na to da se velika kuhinja nalazila u zasebnoj zgradi u dvorištu. Vidljivo je da su glavne prostorije kuće nazvane blagovaonice (njem. *Taffelzimmer*), premda one nisu služile isključivo za blagovanje, nego i kao prostor dnevnog boravka. Leonhartov nacrt iznimno je važan jer zorno svjedoči o unutarnjoj organizaciji jedne plemićke kuće u Zagrebu toga doba.

Godine 1766. u kući je izbio požar, koji je prouzročio veliku štetu, uništivši podove i krov.³⁴ Nakon katastrofe, Julijanin sin grof Petar Troilo Sermage počeo je s obnovom. Petar je, nagodbama u sporovima koje je vodio protiv Grada, uspio dobiti mali komad zemljišta ispred uvučene južne polovice istočnog pročelja kuće koji je pripadao crkvi sv. Uršule, zatim samu crkvu i zidano skladište pokraj nje (nekadašnji hospital)³⁵ te drvenu kuću i zemljište zapadno od skladišta. Obvezao se sagraditi novu palaču, koja će „biti smještena na odličnom mjestu i pridonijeti nemalo samom ukrasu grada“. Iskorio je zidane strukture stare oštećene kuće te ju je dogradio i proširio prema jugu i zapadu.³⁶ Ne zna se koliko je gradnja uznapredovala do trenutka kad je umro 1771. godine, ali su on ili njegovi nasljednici do 1783. izravnavali istočno pročelje, odnosno dogradili južni dio istočnog krila.³⁷ Novo stanje palače zabilježeno je 1783. na grafici s prikazom ustoličenja podbana Franje Szechenya (sl. 5),³⁸ gdje palača ima reprezentativno pročelje s deset

osi, s južne strane joj je crkvice sv. Uršule, a sa sjeverne palača Rauch. Isti je požar, nadalje, bio i povod za obnovu susjedne palače podbana Ivana Raucha, koja je vjerojatno tada dobila svoj današnji izgled.³⁹

Dogradnja Ivana Emilijana Kulmera (poslije 1801.)

Daljnje zahvate na proširenju palače počeo je poslije 1801. zet Petra Troila, barun Ivan Emilijan Kulmer (1736. – 1807.). Rušenjem crkvice sv. Uršule i starog skladišta, istočno krilo palače dao je produžiti do južnog ruba građevinskog bloka,⁴⁰ a počeo je i gradnju jednokatnog južnog i zapadnog krila, no čini se da je nije dovršio.⁴¹ Prostorije palače bile su sada na svim etažama organizirane u nizovima, uz kontinuirani hodnik prema dvorištu. U sredini istočnog krila nalazila se veća dvorana s tri prozora, na mjestu današnje Dvorane *Ban Jelačić*, ali ona nije bila pozicionirana aksijalno iznad ulaza, kao što je to bilo uobičajeno u reprezentativnim kućama u to vrijeme, čemu je razlog bilo prilagođavanje postojećim strukturama. Na naknadnu prigradnju južnog dijela zgrade upućuje i nešto širi razmak između treće i četvrte prozorske osi gledano s juga. Glavno je pročelje sada imalo ukupno trinaest osi, s dva simetrično postavljena ulaza u trećoj osi s juga i četvrtoj sa sjevera. Novo oblikovanje značilo je djelomično zadržavanje postojeće Sermageove dekoracije, ali uz izvjesne dorade. Ostvarena je jednostavna artikulacija, plitkim lezenama koje dijele osi, pločama na parapetima te motivom rastvorene školjke iznad prozora. Karakteristična raščlamba lezenama i istaknutim pločama u duhu *Plattenstila*,⁴² osobito je bila popularna početkom 19. stoljeća, a pročelju Banskih dvora dala je današnji vizualni identitet.

Obnova za sjedište banske vlasti 1808. – 1811. u doba Ignjata Gyulaya

Budući da do početka 19. stoljeća u Zagrebu nije postojalo službeno sjedište bana, nego su hrvatski banovi živjeli i radili u vlastitim palačama na Gornjem gradu ili su ih unajmljivali (tako da su i druge Vladine institucije bile razmještene na više mjesta u gradu), zalaganjem Ignjata Gyulaya,⁴³ koji je imenovan hrvatskim banom 1806. godine, pojavila se ideja o kupnji Kulmerove palače za trajno sjedište banske vlasti. Ban Gyulay bio je poznat kao graditelj i mecena, a u njegovo je vrijeme Zagreb doživio znatne urbanističke intervencije kojima je oplemenjen novim javnim sadržajima poput šetališta i parkova,⁴⁴ pa ne iznenađuje što je upravo tada nastala ta inicijativa.

Sam ban Gyulay u to je vrijeme živio u jednokatnoj kući obitelji Jelačić na južnoj strani Markova trga broj 9, koju je unajmljivao za 1000 forinti godišnje.⁴⁵ Na Saboru je 16. ožujka 1807. odlučeno da Banski i Zemaljski sudbeni stol moraju vijećati u istoj zgradi, a da se na istom mjestu treba nalaziti sabornica, sva tri arhiva i banov stan, koji su

7. Tlocrt podruma južne palače Banskih dvora, projektant: Ludwig Berger, crtač: Karl von Zolnay, 1836. (Hrvatski državni arhiv)
Banski Dvori, south-palace basement plan, designer: Ludwig Berger, drawing: Karl von Zolnay, 1836 (Croatian State Archives)

sada izvrgnuti neugodnostima privatnih stanodavaca.⁴⁶ Za posao nalaženja takvog prostora sastavljen je odbor koji je sa Zagrebačkom županijom dogovorio prodaju starije „Zemaljske kuće“ namaknuvši sredstva, a dio sredstava odobrio je i sam car.⁴⁷ Donesena je odluka o kupnji nedovršene Kulmerove palače na zapadnoj strani Markova trga. Tadašnji vlasnik, barun Ivan Emilijan Kulmer umro je 1807. godine pa je u ime nasljednika pregovore vodio njegov sin Ferdinand. Grof Juraj Luketić, pregovarač u ime Vlade, naveo je među ostalim da se „ova kuća nalazi na glavnom trgu i izlazi na tri ulice, pa je posljedično najprikladnija od svih u gradu za predviđene namjene“. Potom da je „u tri četvrtine svojega opsega nova i ima sasvim novi krov, koji ne treba nimalo popravljati“, da ima 58 soba, sedam kuhinja i pet zasebnih podruma te da „u cijelom gradu nitko neće naći prikladnije mjesto ili kuću za potrebe banske časti i za javnu upotrebu“.⁴⁸ O ponudi je Hrvatski sabor raspravljao u srpnju 1808., nakon čega su uređivane obaveze između Kulmera, banske vlasti i Županije te je kupoprodajni ugovor u Saboru potvrđen 12. siječnja 1809.⁴⁹ Iako je u prvoj ponudi za kupnju cijena bila 80.000 forinti i 50 zlatnika ključarine, konačna cijena kupoprodaje iznosila je 75.000 forinti.⁵⁰

Unatoč tome, ban Gyulay je s radovima adaptacije počeo već 4. kolovoza 1808. godine.⁵¹ Zbog velike potrebe za dodatnim prostorom, odlučilo se dograditi drugi kat nad južnim i zapadnim krilom, dok istočno krilo mora ostati jednokatno, kao što bijahu tada jednokatne sve palače u Zagrebu, a i sve druge kuće na Markovu trgu.⁵² Radove je vodio zagrebački graditelj Ivan Eyther, no do danas se dvoji je li on bio i projektant.⁵³ U sačuvanim troškovnicima navode se materijali za gradnju, prema kojima se može naslutiti da se izvodila dogradnja drugog kata, a djelomično i prizemlja i prvog kata, i to vrlo vjerojatno južnog i zapadnog krila koji su ostali nedovršeni nakon Kulmerove smrti.⁵⁴ Veći dio radova završen je do kraja 1808. godine, a uslijedili su manji obrtnički radovi, nakon čega se ban Gyulay uselio u palaču.⁵⁵

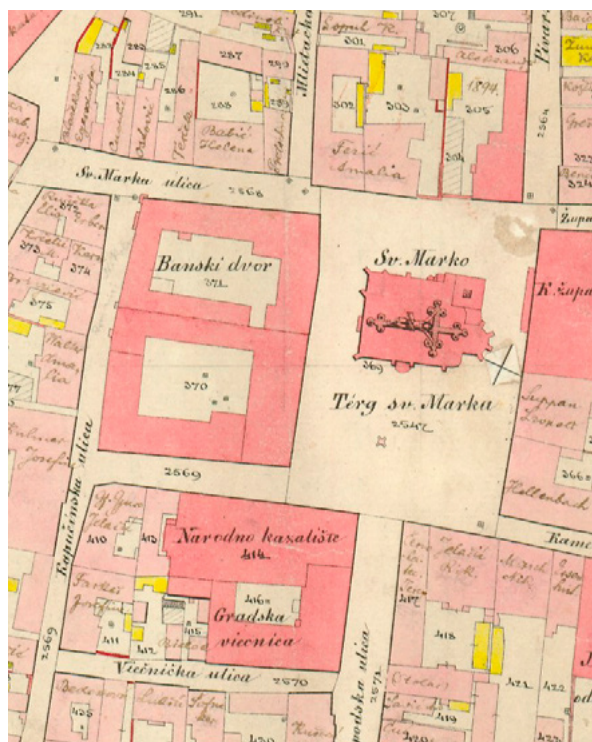
Banski stan zauzimao je cijeli prvi kat. U središnjem se dijelu istočnog krila nalazila veća dvorana (na mjestu današnje Dvorane Ban Jelačić), a u stanu se spominju još i dvije dnevne sobe, blagovaonica, spavaća soba i kabinet.⁵⁶ U prizemlju istočnog krila, prema Markovu trgu, bio je smješten Zemaljski arhiv, a u krilu prema Freudenreichovoj ulici bila je Sabornica, oveća dvorana s pet prozora, zvana

i Zemaljska dvorana (*Landes Sall*). Na drugom katu južnog i zapadnog krila nalazili su se Banski i Zemaljski sudbeni stol. Pomoćno osoblje živjelo je u jednom dijelu prizemlja južnog krila, a u prizemlju prema Matoševoj ulici bile su staje.⁵⁷ Općenito je u obnovama početkom 19. stoljeća južna palača u vanjštini poprimila arhitektonska obilježja kakva su uvelike sačuvana i danas.

Iz troškovnika majstora i obrtnika⁵⁸ saznajemo i o unutarnjem uređenju u doba bana Gyulaya. Prozori su bili izvedeni staklima učvršćenima olovom, a izveli su ih stolar Ivan Kraft i staklar Pavao Lopuh.⁵⁹ Na podove banova stana postavljeni su parketi koje je iz Beča nabavio Krsto Schreiner, a štukature na zidovima ili stropovima, koje nažalost nisu sačuvane, izveo je majstor Gigl.⁶⁰ Pečar Leopold Wolf izradio je fine „galantne“ peći bijele boje za veliku dvoranu, dvije dnevne sobe, blagovaonicu, grofovu spavaću sobu i grofičin kabinet, od kojih je jedna bila niska, željezna, tzv. Franklin-peć. Zanimljive su i dvije velike „morsko-plave“ peći za Zemaljsku dvoranu, jedna mala istovjetna za predsoblje Banskog stola te niz drugih.⁶¹ Reprezentativni je prostor bio oplemenjen oslikavanjem velike dvorane (kasnije Dvorane *Ban Jelačić*), gdje su na zidovima prikazane vedute i iluzionistička arhitektura,⁶² rad zasad nepoznatog slikara. Očito je u vrijeme bana Gyulaya provedena cjelovita i pomno osmišljena obnova koja je obuhvatila vanjštinu palače i unutarnji prostor vrlo raskošnoga klasicističkoga ambijenta. Ostaje jedino žaliti što su od nje ostali sačuvani samo fragmenti.

Obnova zgrade i pripojenje Rauchove palače 1832. – 1836. za bana Franje Vlašića

Potrebe za dodatnim prostorom s vremenom su postajale sve veće pa je na Saboru 1836. godine odlučeno da se kupi susjedna, sjeverna palača, koja je tada pripadala Elizabeti Farkaš, udovici baruna Danijela Raucha. Kupnja je ugovorena tek 1839. godine, a njoj su prethodili radovi na južnoj palači za bana Franju Vlašića. Dio radova izveden je već 1832., a ostatak je uslijedio 1835. i 1836. godine. Vodio ih je komorski inženjer Ludwig Berger,⁶³ koji se navodi i kao projektant; tako je i supotpisan na nacrtima koje je izradio crtač Karl von Zolnay. Od nacrtu je, nažalost, sačuvan samo tlocrt podruma (sl. 7),⁶⁴ premda su postojali i drugi nacrti poslani na odobrenje Ugarskom namjesničkom vijeću. Na nacrtu su žuto naznačene intervencije prema kojima se vidi da je tada izveden arkadni hodnik u prizemlju sjevernog krila južne palače, kao i novo, veliko stubište uz vežu istočnog krila, s obzirom na to da je u podrumskoj zoni bilo nužno napraviti ojačanja za te strukture.⁶⁵ Pronađeni troškovnici, nažalost, ne preciziraju dijelove dvora koji su bili obuhvaćeni gradnjom.⁶⁶ Spominje se proširenje kuće (*amplianda*), a 1832. i „novopodignuto krilo konjušnice“.⁶⁷ U završnim računima glavnog zidara Jurja Eythera za 1835. i 1836. godinu, jasno je dokumentirana obnova svih

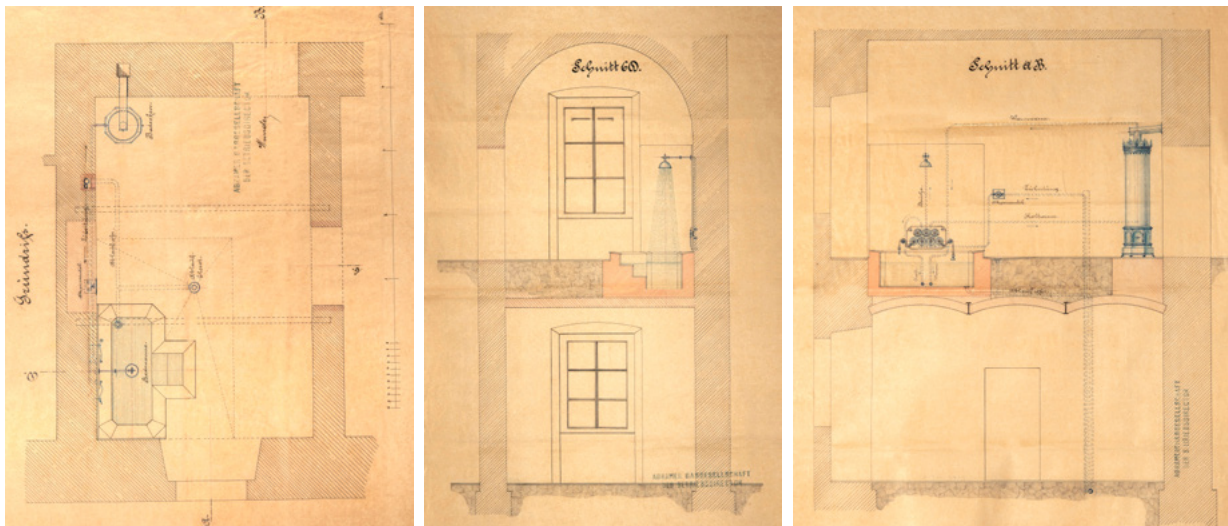
8. Sklop Banskih dvora na katastarskoj karti iz 1862.-64. (Muzej grada Zagreba)
Banski Dvori on cadastral map, 1862–64 (Zagreb City Museum)

pročelja glavnog krila.⁶⁸ Promjene na vanjštini zabilježene su na slici Josepha Strobergera 1846. godine (sl. 6),⁶⁹ gdje se vidi da je, u odnosu na stariji prikaz iz 1783., na južnom krilu dograđen drugi kat, da na pročelju postoje dva kolna ulaza, potom da je krovnište južne palače sada nešto više od onog sjeverne, a između dviju palača još je uski protupožarni razmak, premda su one sada u jedinstvenoj funkciji.

U interijeru su u doba bana Franje Vlašića postavljeni novi prozori i vrata, i to u dvorani te „prvoj, drugoj i trećoj“ sobi banskog stana, a nove tapete za zidove izradio je tapetar Lang.⁷⁰ Neke prostorije „regnikolarne kuće“, ali očito i banskog dijela, tada su oslikane, što su učinili slikari Ivan Steininger i Michael Schlecta, koji su zbog raspodjele plaće naposljetku završili na sudu.⁷¹ Tome valja pridodati da je na stropu glavnog stubišta na prvom katu istočnog krila recentno pronađen klasicistički stropni oslik, koji bi se, s obzirom na vrijeme nastanka i stilske osobine, mogao datirati u tu obnovu, a ujedno i povezati s navedenim slikarima.⁷²

Neostvareni planovi iz doba bana Josipa Jelačića sredinom 19. stoljeća

Oko sredine 19. stoljeća nalazimo nekoliko posrednih podataka o planovima koji su trebali znatno promijeniti prostor i izgled cijeloga sklopa, ali nisu izvedeni. Bila je, naime, planirana nadogradnja drugog kata, o čemu

9 a, b, c. Uređenje kupaonice u Banskim dvorima, projekt, 1878. (Hrvatski državni arhiv)
Bathroom installment, project design, 1878 (Croatian State Archives)

saznajemo dva desetljeća poslije, prilikom obnove 1876. godine, kad se ta namjera uzgred spominje, uz želju da se stari projekti realiziraju.⁷³ Iako do nadogradnje tada nije došlo, poduzeti su manji zahvati u koje možemo ubrojiti zazidavanje lijevog portala na istočnom pročelju⁷⁴ te formiranje postojećeg polukružnog stubišta uz vežu južne palače.⁷⁵ Pedesete godine 19. stoljeća razdoblje su bana Josipa Jelačića, koji je umro 1859. pa je moguće da su veliki planovi prekinuti banovom preranom smrću. Situacija cijeloga sklopa zabilježena je tih godina i na katastarskoj karti (sl. 8).

Adaptacije i dogradnje u vrijeme bana Ivana Mažuranića 1875. – 1882.

Važna obnova i dogradnja Banskih dvora započeta je u vrijeme bana Ivana Mažuranića, a dovršena u vrijeme njegova nasljednika, bana Ladislava Pejačevića. Najprije su 1875. izvedeni manji zahvati u južnom dijelu sklopa

10. Pročelje Banskih dvora na razglednici oko 1906. (Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb)
Banski Dvori, main façade, c. 1906 (Museum of Arts and Crafts, Zagreb)

koji su obuhvatili adaptaciju banskog stana i sanaciju pročelja.⁷⁶ Sva su pročelja sanirana novom cementnom žbukom, kako dvorišna, tako i vanjska prema Markovu trgu, Freudenreichovoj i Matoševoj ulici. Većim dijelom je obnovljena i vanjska stolarija, s popravkom starih i ugradnjom 66 novih prozora. U unutrašnjosti je oličan niz prostorija,⁷⁷ a u tri sobe banskog stana postojeći je namještaj bio dotrajaio pa je dopremljen ili izrađen novi te su izvedeni tapetarski radovi, koji su obuhvatili postavljanje novih zidnih tapeta, prozorske draperije i zavjesa.⁷⁸

U sjevernom dijelu, nekadašnjoj Rauchovoj palači, sada zvanom „regnikolarna kuća“, nalazili su se Vladini uredi. Na inicijativu Mirka Halpera, savjetnika Kraljevske zemaljske vlade, poduzeti su 1876. konkretni koraci za nadogradnju drugog kata, planiranu još 1858. kada su u tu svrhu izrađeni nacrti pročelja, ali ne i unutrašnjosti, te je izrađen troškovnik prema tadašnjim cijenama. Sada se željelo nastaviti taj projekt izradom detaljnih projekata. Cilj je bio odvojiti banski stan od ureda Vlade te u njemu uspostaviti „udobno i pristojno stanovanje“, a u „regnikolarnu kuću“ smjestiti više Vladinih ureda, od kojih su se neki dotad nalazili u privatnim kućama u blizini. Predloženo je da se prema odobrenom nacrtu najprije sagradi krilo u Kapucinskoj ulici i na Markovu trgu, a potom ostatak.⁷⁹

Za izradu projekata zadužen je Građevni odjel Vlade na čelu s Jurjem Augustinom, uz kojega se spominju mjernik Jacomini i pristav Antolec.⁸⁰ Radovi su vjerojatno počeli 1878., a troškovnici i računi otkrivaju da se izvode tijekom 1879. i 1880. godine, dok su, čini se, u cijelosti bili dovršeni tek 1882. godine.⁸¹ Iz sačuvanih se projekata vidi da se odustalo od nadogradnje drugog kata prema Markovu trgu te da su podignuta dva nova krila sjeverne palače, za smještaj Vladinih ureda, koja i danas stoje prema

Matoševoj i Ulici Breščenskog. U Banskom je dvoru, pod kojim se podrazumijevala južna palača, bio i nadalje banov stan u prizemlju i na katu prema Markovu trgu, ali su njemu pridodane prostorije za banov ured na prvom katu prema Freudenreichovoj ulici, u funkciji kabineta, sobe za audijenciju, predsobe, čekaonice i zbornice.⁸² Općenito je u toj obnovi poboljšano funkcioniranje više namjena unutar istog sklopa, a došlo je i do bitnih tehničkih poboljšanja, poput uvođenja plinskih instalacija i vodovoda. Zanimljivi dokumenti u tom smislu su sačuvani računi i nacrt kupaonice banova stana, koje je izvelo Plinarsko društvo iz Zagreba (*Agramer Gasgesellschaft*) (sl. 9 a, b, c),⁸³ a koji zorno svjedoče o tehničkim dosegima u opremanju reprezentativnog stambenog prostora u Zagrebu onoga vremena.

Banski dvori bit će zabilježeni na više povijesnih fotografija i razglednica s kraja 19. i početka 20. stoljeća (sl. 10), na kojima je dokumentirano uglavnom glavno pročelje južne palače, bez bitnih promjena. U odnosu na prijašnje prikaze iz prve polovice 19. stoljeća, vidi se da je zazidan portal na lijevom (tj. južnom) dijelu pročelja, kao i neki prozori, a uklonjene su i drvene grilje. Jedna fotografija prikazuje i sobu u unutrašnjosti zapadnog krila, uređenu u „narodnom stilu“, u kojoj je boravila princeza Stephanie, supruga prijestolonasljednika Rudolfa, prilikom njihova posjeta Zagrebu 1889. godine (sl. 11).

Zahvati u 20. stoljeću

Ban Nikola Tomašić (1910. - 1912.), unatoč kratkom razdoblju na vlasti, pokrenuo je više važnih političkih reformi, a inicirao je novi veliki zahvat na Banskim dvorima. Zahvat se sastojao od nadogradnje trećeg kata nad sjeverozapadnim dijelom sklopa, izgradnji novog glavnog stubišta u sjevernoj palači i rekonstrukcije zapadnog stubišta u južnoj palači, dok su kolnice u zapadnom krilu postale garaže.⁸⁴ Izvedena je adaptacija banskog stana, gdje su na prvom katu prema Markovu trgu dvije sobe spojene u jednu rušenjem pregradnog zida, čime je nastala i današnja Dvorana *Ban Jelačić* (sl. 13).⁸⁵ Dvorana je dobila zrcalni svod sa štukaturom, ukrašena je crvenim tapetama te bijelom neobaroknom kaljevom peći.⁸⁶ Ta će dvorana postati novo mjesto održavanja sjednica hrvatske (Zemaljske) vlade.

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije, zgrada Banskih dvora služila je kao ured izvršne vlasti Kraljevine Jugoslavije. Dvadesetih je godina uređivan interijer za smještaj kralja Aleksandra Karađorđevića i njegove obitelji prilikom boravka u Zagrebu, do vremena izgradnje nove palače u tu svrhu. Uređeno je deset salona za boravak koji su opremljeni slikama te starim i novim namještajem (sl. 12). Navodno je tada djelomično vraćen povijesni inventar koji je uklonjen obnovom 1882. godine i dotad

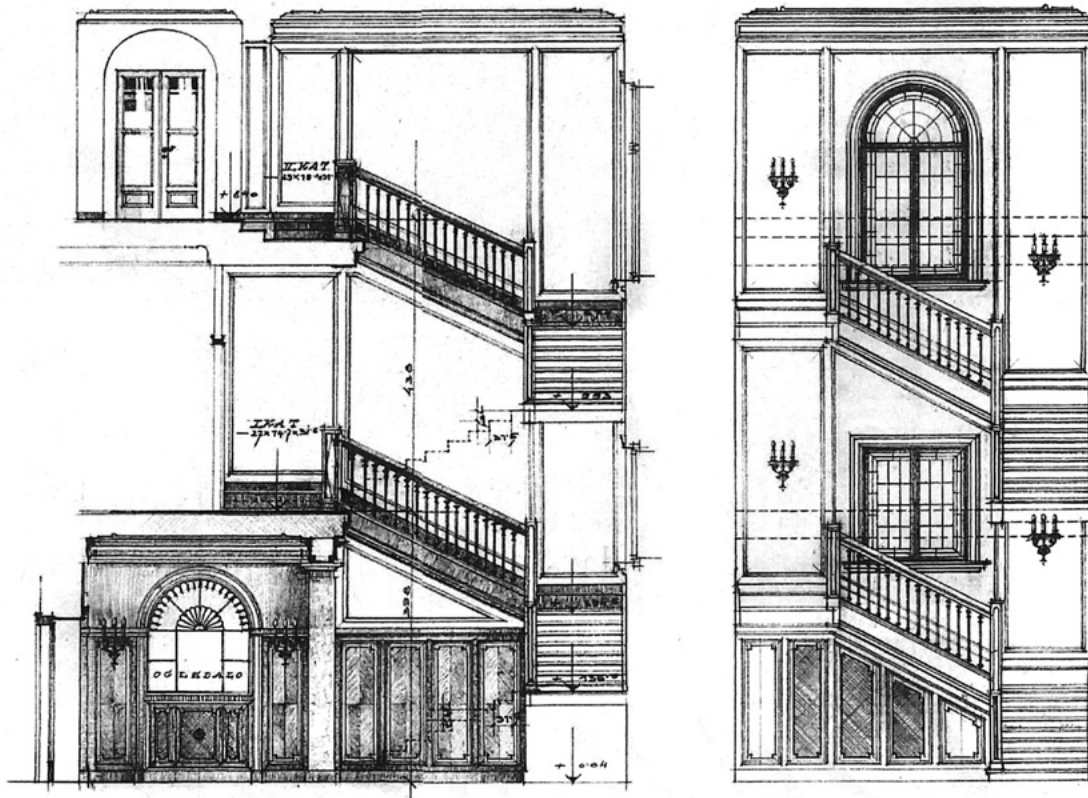
11. Soba u „narodnom stilu“ u zapadnom dijelu Banskih dvora, 1888. (Muzej grada Zagreba)
A 'folk style' room in the west wing, 1888 (Zagreb City Museum)

12. Interijer Banskih dvora, oko 1928. (Muzej grada Zagreba)
Interior of *Banski Dvori*, c. 1928 (Zagreb City Museum)

13. Interijer dvorane „Ban Jelačić“ 1940-ih godina (Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu kulturne baštine)
Interior of Ban Jelačić Hall, 1940s (Ministry of Culture of the Republic of Croatia, Directorate for the Protection of Cultural Heritage)

14. Projekt izgradnje novog stubišta u zapadnom krilu, 1943. (MLADEN PERUŠIĆ, 2012.)
New staircase in the palace's west wing, project design, 1943 (MLADEN PERUŠIĆ, 2012)

bio pohranjen na tavanu, a istom su prilikom starije željezne peći zamijenjene kaljevim pećima dopremljenima iz dvorca Klenovnik. Tih je godina bila planirana i dogradnja drugog kata stubišta u zapadnom krilu južne palače da bi se povezali prostori drugog kata zapadnog krila južne i sjeverne palače, ali ona tada nije izvedena.⁸⁷

Novi veći zahvati uslijedili su u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, kad je za modernizaciju sklopa angažiran arhitekt Marijan Haberle i njegovi suradnici Ljudevit Gaj, Klarić i Ivanchjuk.⁸⁸ Unesene su brojne promjene, a od važnijih se može istaknuti gradnja novog reprezentativnog stubišta u zapadnom krilu 1943. godine (sl. 14).⁸⁹ Umjesto starijeg dvokrakog, formirano je trokrako stubište s odmorištima, obloženo drvenom oplatom, u prizemlju s ogledalom. Na prvom katu zapadnog krila je, spajanjem manjih prostorija, uspostavljena nova dvorana, koja je prema dvorištu bila rastvorena francuskim prozorima. U južnom su krilu, zbog ugradnje dizala, srušena dva stubišta: veliko (na spoju s istočnim krilom) i manje (kružno, za poslugu u zapadnom dijelu južnog krila).⁹⁰ Uređeni su interijeri, radi čega je iz muzeja dopremljen nekadašnji namještaj, a zidovi ukrašeni portretima hrvatskih banova. Tako je velika Dvorana *Ban Jelačić* dobila današnji naziv prema Jelačićevu portretu (sl. 14). Istih godina izvedena je i sanacija pročelja.⁹¹

Manje adaptacije na cijelom sklopu Banskih dvora rađene su tijekom cijele druge polovice 20. stoljeća, kad su ondje smješteni uredi izvršne vlasti i predsjedništva SR Hrvatske, a od samostalnosti 1991. i sjedište Vlade Republike Hrvatske.⁹² U raketiranju 7. listopada 1991. godine, sklop Banskih dvora je teško oštećen, posebice zapadno krilo južne palače, sva dvorišna pročelja te krovšta.⁹³ U svrhu obnove izrađena je Konzervatorska dokumentacija s posebnim uvjetima⁹⁴ i provedena su istraživanja dvorišnih pročelja.⁹⁵ Obnovom koja je uslijedila idućih godina obuhvaćen je cijeli sklop, osobito zapadno krilo te dvorišna pročelja. Pročelja cijelog sklopa i dio unutrašnjosti obnovljeni su ponovo 2008. godine, a 2018./2019. osuvremenjena je Dvorana *Ban Jelačić* te interijer istočnog krila južne palače.

Zaključak

Arhitektonski sklop Banskih dvora izuzetno je slojevito zdanje u kojemu se razaznaju građevni slojevi od 18. do 20. stoljeća, premda mnogi pokazatelji upućuju i na znatno ranije strukture. Sklop je kroz povijest prošao arhitektonske mijene uvjetovane potrebama naručitelja, ali su one važne i za urbanizam Zagreba jer ovaj blok zaprema cijelu zapadnu stranu nekadašnjega središnjeg gradskog trga pa su i njegove mijene nužno imale odjeka na izgled i identitet trga. Stoga kao najvažniju građevnu fazu sklopa možemo

odrediti novovjekovno razdoblje 18. i početka 19. stoljeća, kad je nastala većina postojećih struktura, a to se odnosi kako na južnu palaču Banskih dvora iz 1808. – 1811. tako i na Rauchovu palaču iz šezdesetih godina 18. stoljeća, kojima je definirana zapadna vizura trga. Ona odražava barokno poimanje prostora u kojem se velikaške palače smještaju na reprezentativna mjesta gradskih trgova, pri čemu čine dominantne vizualne akcente.⁹⁶ Da je u tom razdoblju postojala svijest o važnosti lokacije središnjega gradskog trga, govore i spomenuti zapisi; onaj iz 1766. da će palača pridonijeti “ukrasu grada“, te iz 1808. da je

riječ o najpogodnijem mjestu „za potrebe banske časti“. Obnovama sredinom i u drugoj polovici 19. stoljeća, kad su svoj izgled dobila i druga krila građevnog sklopa, pokušala se pomiriti potreba za sve većim prostorom i potreba da se zadrži namjena zgrade, koja je zbog rastuće administracije već tada postala premala, pa su i zahvati nadogradnje samo privremeno riješili problem, bez znatnijeg doprinosa estetskoj komponenti arhitekture sklopa. Banski dvori ostali su u funkciji sjedišta vrhovne političke vlasti u Hrvatskoj pa se do danas kontinuirano obnavljaju i moderniziraju, zadržavajući reprezentativni karakter. ■

Bilješke

- 1 RUDOLF HORVAT, Povijest banske palače, *Vjesnik zem. arhiva*, 1915., 1–46.
- 2 FRANJO BUNTAK, O povijesti i ubikaciji dvaju nestalih kraljnih objekata u zagrebačkom Gornjem gradu, *Iz starog i novog Zagreba I*, 1957., 139–161; FRANJO BUNTAK, Kuće Zrinski i srednjovjekovni kraljevski dvor u Gornjem gradu u Zagrebu, *Iz starog i novog Zagreba II*, 1960., 101–132.
- 3 LELJA DOBRONIĆ, *Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba*, Zagreb, 1971.; LELJA DOBRONIĆ, Neki radovi Ivana Eithera, zagrebačkog graditelja, *Iz starog i novog Zagreba*, VI, 1984., 121–124. (a)
- 4 LELJA DOBRONIĆ, O gradnji dvora na Radićevu trgu u Zagrebu, *Iz starog i novog Zagreba VI*, 1984. (b), 135–142.
- 5 LELJA DOBRONIĆ, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Zagreb, 1988.
- 6 MLADEN PERUŠIĆ, Banski dvori – hrvatska Bijela kuća, *Zagreb moj grad*, 41, 2012., 28–33; VIKI JAKAŠA BORIĆ, *Arhitektura klasicizma i ranoga historicizma u Zagrebu*, Zagreb, 2018.
- 7 Godine 1991. i 1992. nakon bombardiranja provedena su konzervatorska istraživanja dvorišnih pročelja, zatim 2008. uličnih pročelja, a 2018. Dvorane *Ban Jelačić* na prvom katu istočnog krila gdje je pronađen zidni oslik. MLADEN PERUŠIĆ, BRANKO KLADARIN, „Banski dvori“. *Konzervatorska dokumentacija. I. Posebni uvjeti*, Zagreb, 1991.; BLANDA MATICA, SILVIJE NOVAK, *Banski dvori. Zagreb, Trg S. Radića 1. Rezultati konzervatorskih istraživanja dvorišnih pročelja*, elaborat, Restauratorski zavod Hrvatske, Zagreb, 1992.; Arhiv Hrvatskog restauratorskog zavoda (dalje: AHRZ), dosje 1247/4, *(skupina autora), *Zagreb, Banski dvori, Dvorana „Ban Jelačić“ – povijesni pregled, konzervatorsko-restauratorska istraživanja i prijedlog prezentacije zidnog oslika*, elaborat, Zagreb, 2018.
- 8 Danas je sačuvano pet shematskih prikaza naselja Gradeca i Kaptola iz 16. stoljeća koji vjerojatno potječu od istog predloška. Prikazana su dva utvrđena naselja s označenim pozicijama gradskih vrata, kula i crkava kao glavnim orijentacijskim točkama. NADA KLAIĆ, Iz topografije zagrebačkog Gradeca, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta 1*, 1951., 135–153; IVAN KAMPUŠ, O utvrđivanju zagrebačkog Gradeca, *Historijski zbornik 21–22*, 1968./1969., 309; FRANJO BUNTAK, Likovni prikazi Zagreba od 16. do 19. stoljeća, *Kaj*, 7-8, 1972., 41–42; LELJA DOBRONIĆ, *Slobodni i kraljevski grad Zagreb*, Zagreb, 1992., 24–25.
- 9 VLADIMIR BEDENKO, *Zagrebački Gradec, kuća i grad u srednjem vijeku*, Zagreb, 1989., 26-27; MLADEN PERUŠIĆ, BRANKO KLADARIN (bilj. 7), 4.
- 10 MLADEN PERUŠIĆ, BRANKO KLADARIN (bilj. 7), 5.
- 11 NADA KLAIĆ (bilj. 8), 146.
- 12 MLADEN PERUŠIĆ, BRANKO KLADARIN (bilj. 7), 7.
- 13 NADA KLAIĆ (bilj. 8), 143; NADA KLAIĆ, *Povijest Zagreba. Knjiga prva*, Zagreb, 1982., 295; VLADIMIR BEDENKO (bilj. 9), 102.
- 14 FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1960.), 120.
- 15 JANKO BARLE, *Povijest župa i crkava zagrebačkih I. Župa sv. Marka*, Zagreb, 1896., 69-76; NADA KLAIĆ (bilj. 8), 1951.; FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1957.), 142–152.
- 16 MLADEN PERUŠIĆ, BRANKO KLADARIN (bilj. 7), 6.
- 17 JANKO BARLE, (bilj. 15), 70-71; FRANJO BUNTAK (bilj. 1, 1957.), 147–148.
- 18 FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1957.), 148-149; MLADEN PERUŠIĆ, BRANKO KLADARIN (bilj. 7), 6.
- 19 Spomenuti nacrt s prikazom crkve i oružane nalazi se u zbirci nacrtu u Oesterreichisches Staatarchiv (Finanz- und Hofkammerrarchiv) u Beču (sign. Ra 387, Ung. Cam. Fasc. 31, fol 16). U istoj zbirci nalazi se i jedan nacrt Trga sv. Marka, na kojem je također vidljiv odnos crkve i susjedne palače (sign. Rb 142/3). Oba su objavljena u: FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1957.), 144, 145.
- 20 HR-HDA, F-760, kut. 32, br. 2530.
- 21 Hrvatski državni arhiv (dalje HR-HDA), Fond obitelji Čikulini - Sermage (dalje F-706), kutija 32, br. 2530.
- 22 FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1960.), 119.
- 23 FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1960.), 121.
- 24 MLADEN PERUŠIĆ (bilj. 6), 29.
- 25 Takav je prostorni raspored bio karakterističan za niz kuća na zagrebačkom Gradecu. Usp. VLADIMIR BEDENKO (bilj. 9), 26–27. O tipologiji prostorne organizacije stambenih kuća i palača u kontinentalnoj Hrvatskoj na primjeru Varaždina vidi: PETAR PUHMAJER, *Barokne palače u Varaždinu*, doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 63–93.
- 26 Smaknuće Petra Zrinskog iskorišteno je za pljačku kuće i krađu imovine, zbog čega je Dvorsko ratno vijeće provelo istragu i sastavilo popis otuđenih stvari. Popis stvari koji donosi Laszowski ilustrira uređenje kuće u Zagrebu toga vremena. EMILIJ LASZOWSKI, Razgrabljene stvari grofa Petra Zrinskoga i Franje Krste Franko-

pana i njihovih pristaša g. 1670. – 1671., *Starine* 41, 1948., 161–165; FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1960.), 121. Ustanovljeno da je krivac za pljačku sjeverni susjed i nasljednik Petra Zrinskog na banskoj stolici, Nikola Erdödy (banski namjesnik od 1674., ban od 1680. do 1693.).

27 Sačuvan je fragment dokumenta s opisom stanja kuće iz 1687. godine. FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1960.), 123; HR-HDA, Fond Čikulini-Sermage, spis 706/12, Inventarii in Domibus zagrabiansibus, 7. 2. 1684. *Godine Gospodnje 1687., dana 7. mjeseca veljače. Inventar načinjen u zagrebačkim kućama. U većoj kući prema trgu četvrtina jednoga prozora prekrivena je bijelim papirom zato što na tom mjestu nema stakla; nadalje, na drugom prozoru nedostaje 11 stakala zvanih 'šajba'. Konačno, na trećem prozoru također nedostaje 2 stakla. U toj većoj kući nalazi se jedna stara peć s vratima bez ključa, zatim jedan krevet s običnim stolom. Iz te velike kuće nastavlja se... (oštećen spis, op. p.) ...nedostaje 10 prozora. Ondje se nalaze i veoma stara i oštećena vrata sa zasunom i ključem. Kad se uspinje uza stube i ulazi u veću kuću, prva vrata nedostaju; ondje je razbijeni prozor sa 6 stakala. Nadalje, gornja razina kuće drvena je; krov i ostalo zasad je i dalje u dobrom stanju. Kad se silazi po stubama, ondje su stara vrata sa trošnim zasunom i s ključem. Donja razina nadsvođena je, nema nijedan prozor, peć joj je sasvim oštećena i istrošena... (oštećen spis, op. p.) ...stara i male vrijednosti. Susjedna soba ima sličnu peć; u njoj nema nijednog prozora. Vrata nikakve vrijednosti, kao ni jedan prozor u kući (?), već bi na njih bio stavljen papir. Nadalje, peć je u potpunosti uništena. Pod kuhinjom se pak nalazi prazan podrum bez vrata. Doduše, postoje vrata koja se zovu 'rešetka'. Napokon, pod hodnikom se nalazi malena sobica, prazna i s vratima bez vrijednosti. Prijevod s latinskog: dr. sc. Šime Demo.*

28 HR-HDA, F-760, kut. 12.

29 FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1960.), 124–125.

30 Nacr je objavljen u: VIKI JAKAŠA BORIĆ (bilj. 6), 216.

31 Palaču na Markovu trgu 2 kupio je 1742. godine tadašnji podban Ivan Rauch od grofa Dizme Auersperga. Obnovljena je nakon požara 1766. godine. LELJA DOBRONIĆ (bilj. 5), 176.

32 MLADEN PERUŠIĆ (bilj. 6).

33 HR-HDA, F-760, kut. 50, spis 9.1. Prijevod i prijepis legende: dr. sc. Sanja Lazanin.

34 FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1960.), 125; LELJA DOBRONIĆ (bilj. 4), 137; LELJA DOBRONIĆ (bilj. 5), 176.

35 Gradska općina 1768. Sermageu je ustupila malu česticu pred istočnim pročeljem Sermageove kuće (dim. oko 11,5 x 3,3 m), crkvu sv. Uršule i zemljište na kojem je ruševna oružana. FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1960.), 125; FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1957.), 154, 155.

36 FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1957.), 156.

37 FRANJO BUNTAK (bilj. 2, 1960.), 125.

38 LELJA DOBRONIĆ (bilj. 4), 137. Grafiku je pronašao Ivan Kampuš u mađarskoj Državnoj knjižnici Szecheny, no tijekom naših istraživanja 2018. nije pronađena te je po svoj prilici u međuvremenu izgubljena.

39 LELJA DOBRONIĆ (bilj. 5), 176.

40 LELJA DOBRONIĆ (bilj. 4), 138–139.

41 Vidi bilj. 54

42 VIKI JAKAŠA BORIĆ (bilj. 6), 118–121.

43 RUDOLF HORVAT (bilj. 1), 8–10.

44 GJURO SZABO, *Stari Zagreb*, Zagreb, 1941., 113; LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3, 1971.), 25, 75, 78, 85–86; LELJA DOBRONIĆ (bilj. 5), 173; SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, Južna promenada – sjeverna promenada: dva urbanistička zahvata na zagrebačkom Gradecu u doba klasicizma, u: *Zbornik radova znanstvenog skupa 'Klasicizam u Hrvatskoj'*, ur. Irena Kraševac, Zagreb, 2016., 227–242; PETAR PUHMAJER, KRISTINA VUJICA, Kuća Grlečić-Jelačić na Trgu sv. Marka 9 u Zagrebu, *Peristil*, 59, 2016., 63, 67–68.

45 RUDOLF HORVAT (bilj. 1), 11; PETAR PUHMAJER, KRISTINA VUJICA (bilj. 44), 63.

46 RUDOLF HORVAT (bilj. 1), 11–12.

47 RUDOLF HORVAT (bilj. 1), 14, 15.

48 "Fateor autem in tota urbe commodiorem locum pro usibus banalis dignitatis et publici seu domum nullus reperturus est". HR-HDA, Fond Ban Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (dalje F-10), kut. 84, pismo Jurja Luketića biskupu, 9. 1. 1808.

49 RUDOLF HORVAT (bilj. 1), 17–18.

50 HR-HDA, F-10, kut. 84, *Contractus respectu domus per haeredes barone-Kulmerianos Inclutis statibus et ordinibus Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae cedendae, sub spe altissimi rati initus, tenoris sequentis*, 13. 3. 1808.

51 RUDOLF HORVAT (bilj. 1), 19.

52 RUDOLF HORVAT (bilj. 1), 15.

53 LELJA DOBRONIĆ (bilj. 3, 1971.), 25.

54 U troškovniku tesara Johanna Reinharta spominje se nadogradnja "još jednog kata", a u troškovniku graditelja Ivana Eythera od 7. siječnja 1808. zidarske opeke za prizemlje, prvi i drugi kat. Za prizemlje je trebalo 73.000 opeka, plus dodatnih 28.000 za svodove, za prvi kat 164.000 opeka, dakle više nego dvostruko, a za cijeli drugi kat 260.000 opeka. Ti podaci posredno govore o stupnju dovršenosti zgrade nakon smrti Ivana Emilijana Kulmera, odnosno da je prizemlje južnog i istočnog krila bilo većim dijelom dovršeno, prvi kat djelomično, a drugi uopće nije postojao, što se može iščitati iz riječi o "nadogradnji još jednog kata". U drugom Eytherovu troškovniku navodi se još 121.000 opeka, što se moglo odnosi na dijelove istočnog i sjevernog krila. Usp. HR-HDA, F-10, kut. 84, spis 11–12, *Überschlag vor daß Landt Hauß in der Hauptstadt Agram, das noch ein stock darauf gegebaued wird*, J. Reinhart, 5. 1. 1808.; spis 15 - *Überschlag nach Landt des Blan, zu den Agrammer Landthauß, was in den Selben, sollte noch dar zu gebaudt werten*, J. Eyther, 7. 1. 1808.; spis 313 - *Überschlag an Maurer Arbeith zu den Paron Kulmarischen Hauß, welches zu Einnen Landthauß zu gericht wird, wo auch Sr Exelenz Pann Loschiren werten*, J. Eyther, 16. 3. 1808.

55 RUDOLF HORVAT (bilj. 1), 21–22.

56 HDA, F-10, kut. 84, spis 17, troškovnici pećara Wolfa, 8. 1. 1808. i 16. 3. 1808.

57 RUDOLF HORVAT (bilj. 1), 22. Spomenimo još i zahvat iz 1821., kad je iskopan bunar u dvorištu palače, koji je u dva navrata produbljen. Taj je bunar bio natkriven krovicom, pa je mogao sličiti danas sačuvanome u dvorištu palače Škrlec-Balbi u Demetrovoj 11. Bio je u funkciji do 1878. godine, kad je u Banske dvore uveden vodovod. RUDOLF HORVAT (bilj. 1), 22–23.

- 58** Od obrtnika su zabilježeni: tesar Ivan Reinhart, limar Ivan Hudrašik, bravari Pavao Gal i Antun Pečnik, stolar Ivan Kraft, kamenoklesar Josip Fridrih, staklar Pavao Lopuh, pećar Leopold Wolf i štukater Gigl. RUDOLF HORVAT (bilj. 1), 21.
- 59** HDA, F-10, kut. 84, spis 18 - *Überschlag der zumachenden Glaser Arbeit in des Neu erbauende Landschaftliche Gebäy*, P. Lopuh, 8. 1. 1808.
- 60** Riječ je poznatom štukateru i polikromatoru Ivanu Martinu Gignu koji je radio za biskupa Maksimilijana Vrhovca. Ističu se njegovi radovi za zagrebački biskupski dvor i Vrhovčev dvorac Golubovec. I drugdje je surađivao sa spomenutim klesarom P. Fridrichom. DORIS BARIČEVIĆ, Ivan Martin Gigl, „štukador“ zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca, *Radovi Arhiva JAZU*, sv. 2, 1973., 131–140.
- 61** Spominje se još 11 peći različitih boja u ostalim sobama na prvom katu, 16 u sobama drugog kata, a u prizemlju deset običnih, kaljevih, zeleno glaziranih peći. HDA, F-10, kut. 84, spis 17 - *Uiberschlag zu denen Neuen Zimmer Oefen, was in den Agramer Landthauß sollte gebaut werden*, Lepold Wolf, 8. 1. 1808. i kut. 84, spis 315 - *Uiberschlag an Hafner Arbeit in der Wohnung Sr. Excellenz Ban in Neuem Landthause*, L. Wolf, 16. 3. 1808.
- 62** PETAR PUHMAJER, Obnova Dvorane „Ban Jelačić“, u: *Banski dvori*, ur. Nina Obuljen Koržinek, Tajana Pleše, Zagreb, 2019., 57–64.
- 63** HR-HDA, F-10, kut. 132, Banov izvještaj caru i Namjesničkom vijeću o trošenju sredstava za radove na kući, 6. 9. 1836., s.p. (i.e. 4)
- 64** Nacrt je potpisan na sljedeći način: *Gezeichnet durch Karl von Zolnay* (ili Tolnay, op. p.) *App Ingenieur und Grennal Zeichner. Entworfen durch Ludwig Berger Ing.* HR-HDA, Zbirka građevinskih nacrti, Zagreb, Markov trg, Zemaljska kuća, VIII-26. Objavljen je u: VIKI JAKAŠA BORIĆ (bilj. 6), 2018., 216.
- 65** Zanimljiv je podatak da se u srpnju 1845. na izborima za činovništvo Zagrebačke županije vijećalo upravo pod arkadama sjevernog krila južne palače. MLADEN PERUŠIĆ, BRANKO KLADARIN (bilj. 7), 1991.
- 66** U obnovu su bili uključeni zidar Juraj Eyther, tesar Joseph Horbeld, staklar Ignaz Ketzler, limar Joseph Landgraf, bravar Andreas Hammel, stolar Grebenschtsch i sobo(slikar) Johann Steininger. HR-HDA, F-10, kut. 132, *Rationes aediles domus regnicolaris Zagrabienensis per infraserium Regni Croatiae archyvarium praestitae pro anno corrente 1836. uti sequitur*. U istoj kutiji su i računi tih obrtnika.
- 67** HR-HDA, F-10, kut. 125–127, MF, Banovo pismo caru i Namjesničkom vijeću, 16. 6. 1832.
- 68** U Eytherovu računu spominje se uklanjanje stare i zidanje nove kuhinjske peći s ugradnjom kotla za vodu i pećnice, rušenje „retirade“ zida pokraj podrumskih stuba uz bunar u prizemlju, zidanje „gornjih“ zidova, uklanjanje starog i postavljanje novog popločenja od opeke, izbijanje vrata u banovoj garderobi na prvom katu prema čajnoj kuhinji i proširenje niše vrata za zidni ormar, 13 novih prozora za glavno pročelje na prvom katu, žbukanje i bijeljenje glavnog pročelja prema Markovu trgu i dijela južnog pročelja do dvokatnog krila u Freudenreichovoj ulici. HR-HDA, F-10, kut. 132, *Rechnung*, G. Eyther, 22. 5. 1836.
- 69** FRANJO BUNTAK (bilj. 8), 71.
- 70** HR-HDA, F-10, kut. 132, *Rationes aediles*, ibid.
- 71** HR-HDA, F-10, kut. 132, *Rationes aediles*, ibid. O slikaru Steiningeru nisu pronađeni drugi podaci, no za Michaela Schlechtu se zna da je bio akademski slikar i zagrebački građanin, koji je u dnevnim novinama nudio usluge oslikavanja privatnih i crkvenih građevina, restauracije oslika, pozlaćivanja i marmorizacije. **Luna*, 21. travnja 1846.
- 72** Osluk se nalazi isključivo na stropu, dok na zidovima nije pronađen. Razlikuje se od onoga u susjednoj Dvorani *Ban Jelačić*, a čine ga sivim tonovima naslikane bordure i dekorativni elementi. Osluk u obnovi nije prezentiran. AHRZ, dosje 1247/4, *(skupina autora), *Zagreb, Banski dvori*, ibid., 2018., 89.
- 73** Sačuvani nacrti sjevernog dijela sklopa (Rauchove palače) iz 1858. možda su rađeni upravo u tu svrhu. HR-HDA, Zbirka građevinskih nacrti, Zagreb, Markov trg, Zemaljska kuća, VIII-23; AHRZ, dosje 1247/4, *(skupina autora), *Zagreb, Banski dvori*, ibid., 2018., 19.
- 74** MLADEN PERUŠIĆ, BRANKO KLADARIN (bilj. 7), 13.
- 75** MLADEN PERUŠIĆ (bilj. 6), 31.
- 76** Navodi se uklanjanje opečnog poda ispred ulaza u kuhinju banova stana te izvedba novog kamenog opločenja, prezidanje dimnjaka u istom prostoru, obijanje žbuke s trstikom na stropu u „Smeđoj sobi“ te nanošenje nove, uz napomenu da se tapete na zidovima čuvaju. Sanirane su pukotine na stropu „Žute dvorane“, učvršćena je ograda stubišta na drugom katu, a vrata i dovratnici ulaza u pivnicu u Matoševoj ulici nanovo su izrađeni. Oličena je kuhinja, hladna komora i druga komora. HR-HDA, Unutarnji odjel Zemaljske vlade (dalje: UOZV), kut. 168/79, 1875. – 1877., spis 19356/1875.
- 77** U troškovnicima se navodi ličenje svodova ulaznog prostora i hodnika uz dvorište, predsoblja, mnogih hodnika, hodnika do kuhinje banova stana, stubišta blizu kuhinje na prvom katu, stubišta iz dvorišta u „obiteljski stan“, ostakljenog hodnika prema dvorištu, ruba stropa u „Žutoj dvorani“, sobe u stanu za goste, ukupno tri sobe banova stana, zajedno sa sobom koja se nalazila uz „Sobu za srebrninu“. Radove je izveo soboslikar Hase, a sitne zidarske popravke zidar Bolta Majcen. HR-HDA, UOZV, kut. 168/79, 1875. – 1877., spis 19356/1875.
- 78** U jednoj sobi i tapeciranje sjedeće garniture od zelenog baršuna. Za izradu novih tapeta (precizira se da su u dvije sobe, u prozorima, sive i bijele tapete), nabavu zavjesa te užadi za zvonila, bio je angažiran tapetar Kosta Mihailović, tkanine za garnituru dobavila je tvrtka Eisenhuth i Stiasni, a bijele prozorske zavjese Žiga Klein. HR-HDA, UOZV, kut. 168/79, 1875. – 1877., spis 19356/1875.
- 79** HR-HDA, UOZV, kut. 168/79, 1875. – 1877., spis 4158/1876.
- 80** HR-HDA, UOZV, kut. 168/79, 1875. – 1877., spis 23491/1876, zapisnik sastanka 22. 5. 1876.
- 81** LELJA DOBRONIĆ (bilj. 5), 176; MLADEN PERUŠIĆ, BRANKO KLADARIN (bilj. 7), 17. Sačuvana dokumentacija za tu obnovu datirana je u 1882. godinu, a prikazuje situaciju, tlocrte prizemlja, prvog i drugog kata te pročelja prema Matoševoj ulici. Državni

arhiv u Zagrebu (dalje: HR-DAZG), fond Poglavarstvo Grada Zagreba (dalje PGZ), Građevinska dokumentacija, Matoševa 10 i 12.

82 HR-HDA, UOZV, kut. 168/79, 1875. – 1877., spis 23491/1876, zapisnik sastanka 27. 11. 1876.

83 HR-HDA, UOZV, kut. 168/79, 1875. – 1877., spis 6578/1878.

84 MLADEN PERUŠIĆ (bilj. 6), 31–32.

85 AHRZ, dosje 1247/4, *(skupina autora), *Zagreb, Banski dvori*, ibid., 2018., 47, 143–144.

86 MLADEN PERUŠIĆ, BRANKO KLADARIN (bilj. 7), 19. Zrcalni svod dvorane nije zidan nego "lažan", odnosno izrađen od drvenih greda, letava i žbuke, što je utvrđeno tijekom radova 2018. godine.

87 MLADEN PERUŠIĆ (bilj. 6), 32.

88 MLADEN PERUŠIĆ (bilj. 6), 32.

89 MLADEN PERUŠIĆ (bilj. 6), 32–33.

Izvori i literatura

Hrvatski državni arhiv (HR-HDA)

- Fond obitelji Čikulini-Sermage (F-706)
- Fond *Ban Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (F-10)
- Fond *Unutarnji odjel Zemaljske vlade*

Državni arhiv u Zagrebu (HR-DAZG)

- Poglavarstvo Grada Zagreba, Građevinska dokumentacija Muzej grada Zagreba (MGZ)
- Zbirka fotografija

Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine (MK-UZZKB)

Muzej za umjetnost i obrt (MUO)

- Zbirka fotografija

Österreichisches Staatsarchiv, Hofkammerarchiv (ÖSTA-HKA)

Országos Széchényi Könyvtár (ÖSK)

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (NSK)

Arhiv Hrvatskog restauratorskog zavoda (AHRZ)

DORIS BARIČEVIĆ, Ivan Martin Gigl, „stukador“ zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca, *Radovi Arhiva JAZU*, sv. 2, 1973., 131–140.

JANKO BARLE, *Povijest župa i crkava zagrebačkih I. Župa sv. Marka*, Zagreb, 1896.

VLADIMIR BEDENKO, *Zagrebački Gradec, kuća i grad u srednjem vijeku*, Zagreb, 1989.

FRANJO BUNTAK, Kuće Zrinskih i srednjovjekovni kraljevski dvor u Gornjem gradu u Zagrebu, *Iz starog i novog Zagreba*, I, 1960., 101–132.

FRANJO BUNTAK, O povijesti i ubikaciji dvaju nestalih sakralnih objekata u zagrebačkom Gornjem gradu, *Iz starog i novog Zagreba*, II, 1957., 139–161.

FRANJO BUNTAK, Likovni prikazi Zagreba od 16. do 19. stoljeća, *Kaj*, 7-8, 1972., 41–75.

LELJA DOBRONIĆ, *Bartol Felbinger i zagrebački graditelji njegova doba*, Zagreb, 1971.

LELJA DOBRONIĆ, Neki radovi Ivana Eithera, zagrebačkog graditelja, *Iz starog i novog Zagreba*, VI, 1984., 121–124. (a)

90 MLADEN PERUŠIĆ (bilj. 6), 32.

91 AHRZ, dosje 1247/4, *(skupina autora), *Zagreb, Banski dvori*, ibid., 2018., 22.

92 Kompleks se postupno osuvremenjivao gradnjom postrojenja kotlovnice, garaža, pomoćnih stubišta i dizala te formiranjem novih funkcionalnih prostornih jedinica i sl. Usp. HR-DAZG, PGZ, Građevinska dokumentacija, Matoševa 10 i 12.

93 MLADEN PERUŠIĆ (bilj. 6), 33.

94 MLADEN PERUŠIĆ, BRANKO KLADARIN (bilj. 7), 1991.

95 BLANDA MATICA, SILVIJE NOVAK (bilj. 7), 1992.

96 Riječ je o elementima karakterističnima za barokni urbanizam, koji se javljaju i u drugim gradovima kontinentalne Hrvatske u tom razdoblju. Usp. PETAR PUHMAJER (bilj. 25), 56.

LELJA DOBRONIĆ, O gradnji dvora na Radićevu trgu u Zagrebu, *Iz starog i novog Zagreba*, VI, 1984., 135–144. (b)

LELJA DOBRONIĆ, *Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas*, Zagreb, 1988.

LELJA DOBRONIĆ, *Slobodni i kraljevski grad Zagreb*, Zagreb, 1992.

RUDOLF HORVAT, [Povijest banske palače](#), *Vjesnik zem. arhiva*, 1915., 1–46.

VIKI JAKAŠA BORIĆ, *Arhitektura klasicizma i ranoga historicizma u Zagrebu*, Zagreb, 2018.

IVAN KAMPUŠ, O utvrđivanju zagrebačkog Gradeca, *Historijski zbornik*, 21-22, 1968./1969., 309–327.

NADA KLAJIĆ, Iz topografije zagrebačkog Gradeca, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta 1*, Zagreb, 1951., 135–153.

NADA KLAJIĆ, O strukturi gradske jezgre zagrebačkog Gradeca u drugoj polovici XIV. stoljeća, *Iz starog i novog Zagreba*, VI, 1984., 33–72.

NADA KLAJIĆ, *Povijest Zagreba. Knjiga prva*, Zagreb, 1982.

SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, Južna promenada – sjeverna promenada: dva urbanistička zahvata na zagrebačkom Gradecu u doba klasicizma, u: *Zbornik radova znanstvenog skupa 'Klasicizam u Hrvatskoj'*, ur. Irena Kraševac, Zagreb, 2016., 227–242.

NADA KRAUS, Prilog istraživanju građevnog razvoja zagrebačkog Gradeca u 18. stoljeću, *Iz starog i novog Zagreba*, IV, 1968., 109–115.

EMILIJ LASZOWSKI, [Razgrabljene stvari grofa Petra Zrinskoga i Franje Krste Frankopana i njihovih pristaša g. 1670. – 1671.](#), *Starije*, 41, 1948., 159–237.

BLANDA MATICA, SILVIJE NOVAK, *Banski dvori. Zagreb, Trg S. Radića 1. Rezultati konzervatorskih istraživanja dvorišnih pročelja*, elaborat, Restauratorski zavod Hrvatske, 1992.

MLADEN PERUŠIĆ, Banski dvori – hrvatska Bijela kuća, *Zagreb moj grad*, 41, 2012., 28–33.

MLADEN PERUŠIĆ, BRANKO KLADARIN, „Banski dvori“. *Konzervatorska dokumentacija. I. Posebni uvjeti*, Zagreb, 1991.

PETAR PUHMAJER, *Barokne palače u Varaždinu*, doktorski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2012.

PETAR PUHMAJER, Obnova Dvorane „Ban Jelačić“, u: *Banski dvori*, ur. Nina Obuljen Koržinek, Tajana Pleše, Zagreb, 2019., 57–64.
 PETAR PUHMAJER, KRISTINA VUJICA, [Kuća Grlečić-Jelačić na Trgu sv. Marka 9 u Zagrebu](#), *Peristil*, 59, 2016., 57–69.
 GJURO SZABO, *Stari Zagreb*, Zagreb, 1941.

* *Luna*, 21. travnja 1846.

* (skupina autora), *Zagreb. Banski dvori. Dvorana „Ban Jelačić“. Povijesni pregled, konzervatorsko-restauratorska istraživanja i prijedlog prezentacije zidnog oslika*, elaborat, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2018.

Summary

Petar Puhmajer, Bernarda Ratančić

BANSKI DVORI: CONSTRUCTION, RENOVATIONS, INVESTORS

Banski Dvori (Ban's Palace) originally included a building on the south side of the west perimeter of St. Mark's Square in Zagreb. This location was occupied by the house of count Petar Zrinski in the 17th century, along with a few other houses, an armoury and St. Ursula's Chapel. The area was rebuilt and upgraded after 1766 by count Petar Troilo Sermage, who established a magnificent baroque palace facing the square. Further renovations followed at the beginning of the 19th century, when the palace became the seat of *ban* Ignjat Gyulay, due to which it was further rebuilt and redesigned in 1808–11 by architect Ivan Eyther and thence titled "*Banski Dvori*". During *ban* Franjo Vlašić's rule in 1832–40, the neighbouring Rauch Palace, bordering to the north, was added to the complex, which was greatly enlarged as a result and converted to government offices on the basis of designs by architect

Ludwig Berger. The renowned *ban* Ivan Mažuranić had the complex further upgraded in 1875–82, separating the *ban*'s office and apartment located in the south palace from the government offices in the north palace, where he also built two new wings. Major refurbishments followed in the time of *ban* Nikola Tomašić in 1910–12, and again in the 1940s, when several new staircases were added. The multi-layered architectural complex underwent its most significant changes during the times of some notable political figures, and has therefore maintained its stately appearance.

KEYWORDS: architecture, Zagreb, Banski Dvori, Ban's Palace, palaces, houses, mansions, 17th century, 18th century, 19th century, baroque architecture, neo-classical architecture, construction history